

ULUG'BEK HAMDAMNING "ISYON VA ITOAT" VA SOMERSET
MOEMNING "OY VA SARIQ CHAQA" ASARLARIDA INSON VA JAMIYAT
MUAMMOSI

Bekzod Ko'liboyev Orzuboy o'g'li

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti magistranti

bekzodkulibayev@mail.ru 91 504 71 65

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda o'zbek hamda ingliz adiblari Ulug'bek Hamdam va Somerset Moem asarlarida aks etgan inson va jamiyat muammosi hamda uning o'ziga xos jihatlari tahlilga tortilgan. Mazkur asarlar ustida o'tkazilgan tadqiqotning ilmiy yangiligi o'zbek va ingliz adabiyotida inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tushunchasining o'xshash hamda farqli tomonlarining qiyosiy tahlili asosida amalga oshirilganligidir. Adiblarning asarlarida "inson va jamiyat" g'oyalarining o'ziga xos xususiyatlari, o'zaro aloqalardagi muammolarning kelib chiqish sabab va oqibatlari, ushbu chigalliklarning inson ruhiyatiga ta'sirlarini badiiy yoritib, tahlil qilishda ushbu asarlarning o'rni tadqiq qilingan.

***Kalit so'zlar:** inson, jamiyat, xarakter, reallik, ijtimoiy-psixologik konsepsiya, tizim, tahlil, tadqiq.*

ANNOTATION

In this thesis, the scientific research consists of studying the concepts of man and society in Uzbek and English literature, that is, in the works of Ulugbek Hamdam and Somerset Maugham, their comparative analysis and finding their uniqueness. will be briefly covered. The scientific novelty of the research conducted on these works is that the similar and different aspects of the concept of interaction between man and society in Uzbek and English literature were carried out on the basis of a comparative analysis. In the works of writers, the specific characteristics of the ideas of "man and society", the causes and consequences of the problems in mutual relations, the influence of these complications on the human psyche, and the role of this work in the analysis of the artistic light have been studied.

***Key words:** human, society, character, reality, socio-psychological concepts, system, analysis, research.*

АННОТАЦИЯ

2-TOM, 7-SON

В диссертации анализируются проблема человека и общества, отраженная в произведениях узбекских и английских писателей Улугбека Хамдама и Сомерсета Моэма, и ее конкретные аспекты. Научная новизна исследования, проведенного по данным работам, заключается в том, что оно проведено на основе сравнительного анализа сходных и разных сторон концепции взаимодействия человека и общества в узбекской и английской литературе. В произведениях писателей раскрывается специфика идей “человека и общества”, причины и следствия проблем во взаимоотношениях, а также роль этих произведений в художественном освещении и анализе воздействия этих осложнений на человека. изучалась психика.

Ключевые слова: человек, общество, характер, реальность, социально-психологическая концепция, система, анализ, исследование.

Kirish

Adabiyot – so‘z san’ati, azaldan xalq qalbining ifodachisi, haqiqat va adolat jarchisi ekanligi barchamizga ayon. Milliy mustaqilligimiz tufayli barcha sohalarda bo‘lgani kabi adabiyotimizda ham qator yangilanishlar ro‘y bermoqda. Adabiyotshunoslar va ijodkorlarning ijodida shakliy va mazmuniy yangilanishlar bilan bir qatorda so‘z san’ati, ijod sohasidagi qarashlarida ham o‘ziga xos yangicha qarashlar namoyon bo‘lmoqda. “Istiqlol davri adabiyoti muammolar adabiyotidan, dolzarb masalalar ko‘taruvchi adabiyotdan inson ruhiyati qatlamlarini badiiy tadqiq etuvchi, tekshiruvchi adabiyotga aylanib bormoqda”.¹

Ulug‘bek Hamdam va Somerset Moem ijodida inson va jamiyat masalasi adabiyotimizda u yoki bu jihatlari bilan yoritilgan bo‘lsa ham, yaxlit holda tadqiq etilmagan. Ilmiy ishining dolzarbligi esa yozuvchilarning birgina ijod namunasini o‘zaro qiyoslagan holda, makro va mikroxtanotop masalasiga ham ilmiy-badiiy yondashuv belgilab o‘tilgan. Mazkur ilmiy ishning dolzarbligi ana shu bilan belgilanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagilardan iborat:

- a) inson va jamiyat tushunchasining o‘zbek va jahon adabiyotida tutgan o‘rni hamda bahsli nazariyalarini chuqur tadqiq qilish zaruriyati;
- b) inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni shakllanishi va ushbu g‘oyani tadqiq qilish;

¹ Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti, “Sharq”, 2004.

2-TOM, 7-SON

c) yozuvchilarning asarlarida o'zaro munosabatlarni shakllantirish tamoyillarini belgilovchi elementlardan biri sifatida badiiy talqinini tahlil qilish;

d) asarlardagi makroxronotop va mikroxonotop yuzaga keltirgan ijtimoiy omillarning badiiy tasvirini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotda asosan, qiyosiy-tipologik, tavsifiy o'rni bilan struktural metodlar qo'llanildi. Tadqiqotni xarakter va mohiyatiga ko'ra shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

- *inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar;*
- *asarlardagi obrazlar tahlili;*
- *makroxronotop va mikroxonotoplarning uyg'unligi;*

Tadqiqotning vazifalari quyidagilarni tashkil qiladi: badiiy jarayonda insonning jamiyatdagi rolini keng tadqiq va tahlil etish, jamiyatning qahramon ruhiyatiga bevosita va bilvosita ta'sirlarini o'rganish, "Oy va sariq chaqa" asarida ijodkor shaxs muammosi o'rganish, unga xos xususiyatlarni oydinlashtirish, "Isyon va itoat" romanining konseptual g'oyasini yuzaga chiqaruvchi ustoz va shogird obrazlari orqali asarlarda inson va jamiyat munosabatlarni tahlil etish, mavzu va obrazlar ko'lami jihatidan yangilanishlarni tadqiq etish, yozuvchilarning obraz, xarakter va tip yaratish usullarini va vositalarini ko'rsatib berish, makroxronotop va mikroxonotopning metaforik uyg'unligini yoritish, ramziylik, ramziy obrazlar yaratishdagi g'oyaviy-badiiy niyat va mahoratni tadqiq etish, tahlillardan kelib chiqib, yozuvchi uslubidagi an'ana va o'ziga xosliklarni yoritish, mavzu yuzasidan umumiy xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. "Isyon va itoat" hamda "Oy va sariq chaqa" asarlarda inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning badiiy talqini, jamiyatning qahramon ruhiyatiga bevosita va bilvosita ta'siri, "Isyon va itoat" asarida obraz, xarakter va tip, "Oy va sariq chaqa" romanida ijodkor shaxs muammosi, "Isyon va itoat" romanining konseptual g'oyasini yuzaga chiqaruvchi ustoz va shogird obrazlari tahlili. Adiblarning obrazlar tizimi, bayon uslubidagi yangicha qarashlari oydinlashtirildi. Asarlarda inson ruhiyati, fikrlari, his-tuyg'ularning keng silsilasini turli ziddiyatli bo'yoqlarda aks ettirish, odamzod shuurini band etgan muammolarni butun murakkabligi bilan suratlantirish, shaxsning yuksak milliy-umuminsoniy mohiyatini jonli tarzda ochib berishga intilish yetakchi yo'nalishga aylandi.

"Isyon va itoat" romanida tanlangan mavzu markazida ham inson va uning ichki dunyosi mavzusi turadi. Insonni ham eng go'zal yaratiq, ham qismat oldida har qancha urinmasin juda ojiz ekanligi tasvirlanadi.

2-TOM, 7-SON

“Pag‘a-pag‘a oppoq qor yog‘ar.

Bog‘lar kiymish ilohiy libos.

“Tug‘ilmoqning, dunyoda yashamoqning ma‘nisi shu go‘zallikni his qilish, unga e‘tibor ko‘rsatishda ham emasmikan?..” – deya mulohaza yuritardi Akbar yuz-ko‘zlariga uchib kelib qo‘nayotgan hamda zumda erib ketayotgan laylak qordan zavqlanib...”²

“...Nihoyat, ishq! Faqat ugina endi menga nimalarnidir o‘rgatmoqchi bo‘lyapti, men ham uning qarshisida nafasim bo‘g‘zimga tiqilib hayajonlanyapman. Gapning sirasi, men uni hali tuzukroq bilmayman, biroq tiriklikning eng azim hikmati ishqda kabi tutilmoqda. Ishqilib, shunday bo‘lsin, ishqilib, tag‘in aldanmay. Agar kutganim yana sarob bo‘lib chiqsa, ko‘tarolmayman. Gunoh-pinohiga qaramay, jonimga qasd qilaman-qo‘yaman. Holbuki, u o‘z shirinligini allaqachon boy berib bo‘lgan...”³. Badiiy psixologizmning badiiy qahramon mikroxronostopini yaratishdagi o‘rnini inkor etib bo‘lmaydi va uning mavjud har bir usullari ham asarning to‘liq tushinilishini va ta‘sirchanligini oshiradi. Shuningdek voqealar qahramon ichki kechinmalari, qalbidagi his-tuyg‘ulari, tafakkur va mulohazasi, o‘y-fikrlari dinamikasi bilan tasvirlanadi. Bunda bir hisdan boshqa his, bir o‘ydan boshqa fikr o‘sib chiqadi, ular bir-birini to‘ldiradi, sifat jihatidan o‘zgartiradi. Bu shakl qahramonlar taqdiri va tafakkurida keskin burilishlarni ko‘rsatib berishga imkon beradi, shu sababli ham ayrim tadqiqotchilar “qalb dialektikasi” shakli deb ham ataydilar.

“Akbar qaboqlarini ochdi, asta qo‘zg‘alib, yozuv stol ustida ochiq turgan kattakon daftarga ergashib yozdi:

“Isyoni yo‘q qalbning Itoati ham bo‘lmaydi”. Keyin andak o‘ylanib turdi-da, daftarining ilk sahifasini ochib, kata harflar bilan yozilgan “Isyon...” so‘zining yoniga “Itoat” deb qo‘shib qo‘ydi. Akbar bu nomni necha yillardan beri qidirardi, biroq topmagandi. Nihoyat, mana u!... – “ISYON va ITOAT”, mana u – inson bo‘lishning g‘oyat mashaqqatli yo‘li, mana u – odamzod peshonasiga bitilgan qismat...”⁴

“Oy va sariq chaqa” romanida dinamik prinsip orqali qahramon ruhiyati uning xatti-harakatlari, mimika va qiliqlari, turli hayotiy vaziyatlarda o‘zini tutishi va gap-so‘zlari orqali ifodalab beriladi, mohiyatan bu dramatik asar qahramonlari ruhiyatini ochish usuliga o‘xshash, shu boisdan dinamik prinsip ba‘zan psixologik tahlilning “dramaturgik usul” deb ta‘riflanadi. “I tell you I’ve got to paint. I can’t help myself. When a man falls into the water

² Hamdam U. *Isyon va itoat. Yangi asr avlodi.2018,- B. 92*

³ Hamdam U. *Isyon va itoat. Yangi asr avlodi.2018,- B. 93*

⁴ Hamdam U. *Isyon va itoat. Yangi asr avlodi.2018,- B. 147*

2-TOM, 7-SON

it doesn't matter how he swims, well or badly: he's got to get out or else he'll drown."⁵(- Sizga men rasm chizishim kerak deb aytyapman. Men boshqacha yo'l tuta olmayman. Agar odam daryoga tushib ketguday bo'lsa, yaxshi yoki yomon suzishidan qat'i nazar, suv qa'ridan qutulmog'i shart, aks holda daryoga g'arq bo'ladi.) Bundan tashqari, obraz ruhiyati uni shakllantirgan va qurshab turgan muhit shart-sharoitlari bilan bog'lab tasvirlab beriladi.

"I paused, and I looked at him searchingly.

"What's the good of trying to humbug me?" I said.

"I don't know what you mean."

I smiled.

"Let me tell you. I imagine that for months the matter never comes into your head, and you're able to persuade yourself that you've finished with it for good and all. You rejoice in your freedom, and you feel that at last you can call your soul your own. You seem to walk with your head among the stars. And then, all of a sudden you can't stand it anymore, and you notice that all the time your feet have been walking in the mud. And you want to roll yourself in it. And you find some woman coarse and low and vulgar, some beastly creature in whom all the horror of sex is blatant, and you fall upon her like a wild animal. You drink till you're blind with rage."⁶ (Men unga sinovchan tikilganimcha jim turaverdim. - Men bilan maynavozchilik o'ynashingizdan nima foyda? — dedim nihoyat. – Tushunmayapman. - Men kulib yubordim. - Hozir tushuntiraman. Mana siz oylab hech narsa haqida o'ylamaysiz va bu bilan hammasini bir umrga unutdim deb o'ylaysiz. Siz erkinlikdan lazzatlanayapsiz va endilikda qalbim faqat o'zinga tegishli deb o'ylayapsiz. Xuddi boshingiz yulduzlarga tegib turgandek tuyuladi sizga. Keyinroq esa kutilmaganda bunday hayotga bardosh bera olmasligingizni, oyoqlaringiz yerdan ko'tarilmay doimo balchiq ichida turganini his etasiz. Bu botqoqlik sizni ham o'z domiga tortmoqchi bo'ladi. Siz birorta satang, tagi past, hayvonsifat ayolga duch kelasiz. Ayol zotining barcha eng yaramas tomonlarini o'zida mujassamlashtirgan bu ayolga yovvoyi

⁵ Somerset M. The great novels and short stories of Somerset Maugham. Skyhorse and Skyhorse Publishing. 2014 – P. 191.

⁶ Somerset M. The great novels and short stories of Somerset Maugham. Skyhorse and Skyhorse Publishing. 2014 – P. 216.

2-TOM, 7-SON

hayvondek tashlanasiz. Uning bag'rida taskin topasiz, junbushingiz ko'zingizni ko'r qilib qo'yadi.) Psixologik tasvirda inson ruhiy hayotining dinamikasi, ruhiy va ruhiy kayfiyatdagi aqliy holatlar modellashtiriladi. Bu ruh shaxs ichki dunyosining va "mavjud haqiqat"ning "haqiqiy, deyarli aql bovar qilmaydigan haqiqatni" bo'lash yoki yo'l topish imkonini beradi.

Yozuvchi bu vositalar bilan qahramon siyratidagi holatlarni suratida ham aks etishi mumkin. Demak badiiy psixologizm orqali obraz mikroxtopini yaratish ko'proq yozuvchining maqsadi va uslubidan kelib chiqishi mumkin, degan fikr ham xato emas. Badiiy psixologizm - badiiy adabiyotning mohiyati, adabiyot taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini, jamiyat hayotidagi o'rni va vazifalari, badiiy asar tabiati hamda uning tuzilishi kabi masalalarni umumiy tarzda talqin qiladi va shu asosda umumiy qonuniyatlarni ochib beradi. Uning yordamida badiiy asarlarni tahlil qilish tamoyillari, baholash mezonlari, tahlil metodlarini ishlab chiqiladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, o'zbek va ingliz adabiyotida jamiyat insonlar hayoti hamda jamiyatdagi muammolarni yoritib berishda va unga yechim topishda o'ziga xos ahamiyatga ega. Bular yordamida faqat birgina mavzuni emas, balki yozuvchilarning yozish uslubi hamda ularning o'xshash jihatlari haqidagi ko'plab yangiliklarni tahlil qilamiz. Yozuvchilarning mavzuga doir asarlari va bunday asarlarni yanada chuqurroq chog'ishtirib o'rganish kelgusi izlanishlar uchun davom ettirilishi mumkin. Biz tadqiq etishga uringan ikki yozuvchi ham o'z asarlaridagi g'oyalarini yoritishda o'z millatlari va ma'daniyatlaridan ko'pgina iqtiboslardan foydalanishga ham asarning g'oyaviy xususiyati sifatida ko'rildi. O'zbek va ingliz yozuvchilari inson omilini har qachongidan ham yuqori saviyaga ko'tarib, uning badiiy kuchi, idroki, salohiyati, ruhiy hamda ma'naviy barkamolligini bevosita texnika taraqqiyoti, texnologik rivojlanish va sivilizatsiya hamda uni o'rab turgan jamiyat bilan uzviy bog'lab tasvirlaydilar. Badiiy adabiyotning, jumladan romanlarning inson hayotida ahamiyati juda yuqori. Inson ardoqlab keladigan eng noyob hislar insonparvarlik, adolat, shafqat, o'zaro hamjihatlik, do'stlik, smehr va muruvvat, sevgi-muhabbat singari o'lmas insoniy tuyg'ular kishi ongida, shuurida, ruhiyatida mujassamlashadi va bu hislar adabiyotga oshno insonlar qalbiga ko'chib o'tadi. Tuyg'ular esa faqat aql orqali emas, balki ko'ngil, yurak orqali seziladi, ta'sir o'tkazadi. Shunday ekan, bu hodisalarni badiiy talqinlash badiiy adabiyotning muhim ajralmas tarkibiy qismidir. Inson va uning mukammalligi, o'z asliyatini izlashi, o'z ma'naviy kamoloti xususida qayg'urish, inson va jamiyat o'rtasidagi bahsli, muammoli munosabatlar; bu kabi ipsiz bog'liqliklarning insoniyatga ta'sirlarni tasvirlashda badiiy

2-TOM, 7-SON

tasvir hamda badiiy psixologizmning ulkan o‘rni kabi muammolari Ulug‘bek Hamdam va Somerset Moem asarlarining bosh g‘oyasiga aylandi. Ilmiy izlanishlarimiz va asarlarning qiyosiy tahlillari natijasida shunday xulosaga keldikki, ushbu ikki yozuvchining ijodida bir-biriga mutanosib xususiyatlar mavjud. Ammo, shunga qaramasdan, ularning har birlari o‘ziga xos badiiy ifoda yo‘nalishiga, sujet va obrazlar ruhiyatini yaratish tamoyiliga egaligi bilan adabiyotda o‘z o‘rniga egadir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Aristotel. Poetika. Axloqi Kabir: Nafis san’atlar haqida. Katta axloq kitobi. – T.: Yangi asr avlodi
2. Akramova, S., & To‘rayeva, B. (2023). The Ideas of Humanism in English Literature. Академические исследования в современной науке, 2(6), 30-33.
3. Bekzod Ko‘liboy Orzuboy o‘g‘li, & B.To‘rayeva. (2024). Ulug‘bek Hamdamning “Isyon va Itoat” asarida inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning badiiy talqini. GOLDEN BRAIN, 2(8), 83-87.
4. To‘raeva, B. (2023). XRONOTOP POETIKASINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Farg‘ona Davlat Universiteti, 28(3), 24. Retrieved from <https://journal.fdu.uz/index.php/sjfsu/article/view/1786>
<https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/tush-va-mif-munosabati>
5. Turaeva, B. Chronotope Interpretation of Modern Uzbek Novels.
6. Yo‘ldosh Q. Yoniq so‘z . – Toshkent, Yangi asr avlodi, 2006.
7. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti, “Sharq”, 2004
8. *Xalliyeva G. Qiyosiy adabiyotshunoslik. – T.: Akademnashr, 2020*

